

Библиотекотковедските възгледи на д-р Мара Тодорова Мария Младенова

През 1923 г. Върховният читалищен съюз поставя началото на в. „Читалищни вестни“, който насочва вниманието си към теоретични въпроси на библиотекотковедството като наука, в която посветените у нас са все още малцина и се броят на пръсти.

И още в първи и втори брой на изданието са публикувани две обещаващи теоретични статии „Нуждата от библиотекотковедство“ (9) и „Обсега на библиотечната наука“ (10), носещи името на д-р Мара Тодорова. Подписваща се по-късно Мара Теодорова, още с първите си публикации тя демонстрира сериозни познания в областта на общото и частното библиотекотковедство и е първата българка, проявила компетентност в тази област.

Късната поява на жените в библиотечната професия в България е лесно обяснима. Известно е, че и в света те навлизат в нея едва в края на XIX век. Дотогава в продължение на хилядолетия библиотеките винаги са били обект на традиционно мъжко присъствие и професионална реализация.

През 1911 г., когато у нас се създава Читалищният съюз, сред делегатите на конгреса няма нито една жена. През 1924 г., сред 77 делегати на VII-ия читалищен конгрес те са само две - Слава Щиплиева, представител на читалище „Съгласие“ в Горна Джумая и Мара Димитрова - делегат на читалище „Надежда“ в Търново. И двете са учителки, като Щиплиева е с висше образование, а Димитрова със средно.

Година преди този конгрес, както вече отбелязах, д-р Мара Тодорова утвърждава авторското си присъствие на страниците на в. „Читалищни вестни“. Започнал да излиза в условията на остра икономическа криза, настъпила след края на Първата световна война, в него само за десет месеца - от април 1923 до февруари 1924 г. тя публикува десет статии, показващи европейска осведоменост в полето на библиотекотковедството и познаване на състоянието на библиотеките в редица западни страни.

И още в първата си статия „Нуждата от библиотекотковедство“ д-р Мара Тодорова дава европейско тълкуване на понятията библиотека и библиотекотковедство. Като прави паралел между задачите на библиотеките във времето до XV-XVII в. и днес, тя изяснява съвременен различните им цели в новите условия, когато те вече не са затворени книгохранилища, достъпни за малцина, а са отворени за народа и значението им в страни като Германия, Англия и Америка е поставено наравно с училището. Голямата им цел, според авторката, е изключително демократична: „да ускорят развитието на човешката мисъл и да направят популярно човешкото познание“, за да се „повдигне общата култура на даден народ“ (9). В същото време тя изяснява, че всяка библиотека „селска, градска или народна, най-малката читалищна

зала, за да изпълни безупречно високо-културните си задачи, трябва да бъде подредена и управлявана по принципите, легнали в основата на специалната за тази цел наука - библиотечната наука“ (9), а работещите в библиотеките „трябва да владеят областта на предмета си“ (9), и да „познават не само същината, развитието и пътищата, по които е вървяло библиотечното дело и библиотекознанието, но и неговите последни придобивки, най-новите резултати, които все повече улесняват днес задачата на библиотеките и библиотекарите“ (9).

Като пояснява, че библиотекознанието е нова наука, чието начало датира от XIX век, когато „първ немецът Schrettinger заговаря именно за библиотечна наука” (9) авторката убедено твърди, че „време е и ние - българите - да се погрижим и да създадем катедра по тая сравнително нова наука” (9), тъй като „нуждата от библиотекознание става вече и у нас належаща” (9), а всички работещи в библиотеки и читалища трябва да я владеят, ако искат да осъществят техните широки просветни задачи. Явно продължение на тази статия е и втората ѝ публикация „Обсега на библиотечната наука” (10), в която авторката проследява нейното възникване и възгледите за съдържанието ѝ на Шретингер, Еберт, Молбах, Ейхлер и Грезел, който в началото на XX в. определя библиотеката като предмет на библиотекознанието, разделяйки го на два равнопоставени дяла: *библиотечно учение и библиотечно познание*.

Библиотечното учение, което има за предмет изцяло библиотеката, той също разделя на две структурни части: учение за библиотечната уредба и учение за управлението на библиотеките, като първата част се занимава с библиографското описание, каталогизацията и нареждането на библиотечните колекции, а втората с управлението на персонала и осъществяването на целите, поставени пред библиотеката.

Обект на библиотечното познание според Грезел са класификацията на библиотеките, библиотечната статистика, историята на библиотеките в различни епохи и страни, историята на известни книжовни колекции и биографиите на известни библиотекарите.

Изяснявайки структурата на библиотекознанието, д-р Тодорова отбелязва, че в процеса на стогодишното си развитие като наука то е преминало през различни етапи, през които се застъпват разнообразни гледни точки за съдържанието му, които намират отражение и в трудовете на редица западни и славянски автори, и вече съществува доста богата литература по тези проблеми.

И двете статии изграждат убедителни представи за авторката им като човек, добре ориентиран в западните теоретични концепции за същността на библиотекознанието. Нещо повече, очевидно е, че тя добре е познавала гледищата на авторите на немската библиотековедска школа от XIX и първата четвърт на XX век по първоизточници, четени в оригинал. С тези обещаващи статии тя се доказва като теоретик в областта на

библиотекознанието на равнището на Стоян Аргиров и нареждайки се до него, заема позицията на първата и единствената българка, разработвала неговата теория в годините не само след Първата световна война, но и до средата на 40-те години на века.

Появила се във време, когато в страната липсват условия за развитие на библиотекознанието, тя издига глас и в подкрепа на идеята на Стоян Аргиров и ВЧС за създаването на специална катедра към СУ за подготовка на библиотекари професионалисти, без които библиотеките не могат да съществуват и да изпълняват мисията, която им се възлага в западните общества.

Силна е и третата статия на д-р Тодорова „Длъжност и качества на библиотекарят“ (4), в която дава задълбочен отговор на въпроса: какъв трябва да бъде той като личност, на която е поверена отговорната работа в библиотеката и контактите с читателите. Изяснявайки обемът на знания, които специалистът трябва да притежава по история на книгата, тя изисква от него и „широки енциклопедични познания“, необходими му, „за да може да удовлетворява разностранните интереси на научните си читатели“ (4), „познания по езиците - стари и нови“ (4), „по история, по история на литературата, познания по ръкописите, а най-вече библиографични познания“ (4), както и да е запознат с „историческото книгопечатане и с всичко, което е свързано със създаването на книгата“ (4). Тодорова поставя ударение върху условието „библиотекарят специално да е изучавал и библиотечната наука, която впрочем, за неговото поприще е от първостепенно значение“ (4), тъй като то ще ги научи и на най-правилните начини за нареждане и организация на фонда, благодарение на които да стане възможно тяхното „широко и бързо използване от всички“ (4). За нея е особено важно библиотекарите да имат солидни познания и по психология, които ще им дадат възможност да изучават задълбочено потребностите и интересите на своите читатели, както и да познават същността на библиопсихологията, създадена от Н. А. Рубакин. Проявява голяма възискателност и към личните качества на библиотекарят, сред които първо място отрежда на любовта към реда и книгите, прилежанието и хуманността, любезността и добрата памет. Това са добродетели, които и според д-р Арним Грезел всеки библиотекар без изключение трябва да притежава, „ако иска достойно да изпълни дълга си“ (4).

Без тях той остава безполезен за целите, които преследва библиотеката. Д-р Тодорова настойчиво убеждава, че „хуманността е от основно значение и полза за публиката. Истинската хуманност, придружена с любезност, учтивост и, от друга страна, с такт и образованост - това са важните стимули, с които библиотекарят улеснява изпълнението на задачите на всяка библиотека“ (4). Основната цел на всяка библиотека е да събуди интерес към книгата и четенето - твърди д-р Тодорова. Тя се постига с

любезни обноски към посетителите, прояви на уважение към интересите им и желание да им се услужва бързо и навреме.

За д-р Тодорова е необходимо самите библиотекари да са обзети преди всичко със съзнанието, „че вършат високо културно дело, че тяхната функция е от голямо значение за правилния духовен растеж на обществото, че тая функция, изпълнена съвместно и съзнателно допринася несравнима и неоченима услуга на един народ или на цялото човечество“ (4). Очевидни са и авангардните ѝ разбирания както за високия обществен дълг на библиотечната професия, така и за нейната преди всичко хуманистична същност, която днес е изведена в основна етична норма за поведение на световната професионална общност.

За нея всичко в една библиотека започва и свършва с библиотекаря. Затова тя изгражда модел на образования библиотекар, който е в състояние не само да приближи знанията до народа, но и да участва чрез своята професия в решаването на значими обществени въпроси.

Писана преди 85 години, тази професиограма и днес звучи съвременно, но за периода в който е създадена, е била твърде максималистична и неосъществима, поради културната и професионалната реалност в страната ни по това време. Статията е публикувана два месеца преди провеждането на първия 15-дневен курс за подготовка на библиотекари в България, организиран от Читалищния съюз и МНП под ръководството на Стоян Аргиров. Текстът ѝ внушава усещането, че авторката е писала статията си и като резултат от лични наблюдения, срещи и общуване с подобни библиотекари, които тя е можела да види по това време в развитите в библиотечно отношение западни държави. Когато поставя изискванията си към образованието на библиотекаря тя има предвид и някои от тогавашните западни стандарти, според които той е трябвало да има висше образование по избрана университетска специалност, а в резултат от второ образование е придобивал и библиотечна квалификация.

Аналогични тези споделя и в статията си „Библиотечна подготовка“, публикувана през същата година на страниците на сп. „Читалище“ (3). Полезни и днес са вижданията ѝ за разликата в подготовката на библиотекарите за работа в публичните и в научните библиотеки. Към този проблем тя се връща почти десет години по-късно в статията си „Американски куриер“ (1), която подписва с името Мара Камерани-Теодорова. Писана по повод смъртта на големия американски библиотекар Уилям Лапе, работил не само десетилетия в Университетската библиотека в Харвард, но и съдействал активно за назначаването на Хърбърт Пътнъм (1861-1955) за главен библиотекар на Библиотеката на Конгреса в САЩ (1899-1929), под чието ръководство тя става истински световен лидер, д-р Теодорова отново лансира идеята си за разликата в подготовката на библиотекарите, работещи в различни по тип библиотеки. Най-високи изисквания тя предявява към тези в университетските библиотеки, които

според нея трябва да бъдат истински учени - ерудити, такъв какъвто е бил Уилям Лапе и с когото тя вероятно се е познавала.

Първите ѝ три статии са и една своеобразна прелюдия към подготовката ѝ за участие в първия библиотечен курс, чиято програма (дисциплини и лектори) е обявена в брой 6 от 20 юни 1923 г. на в. „Читалищни вестни“. Единствена жена преподавател в курса е д-р Мара Тодорова, на която са възложени лекциите по дисциплината „Библиотечни системи. Подвижни библиотеки“, в рамките на която са посочени и петте теми: Какви библиотечни системи съществуват за нареждане на книги; Изгодността на всяка система от хигиенно, удобно намиращо се и самообразователно гледище; Коя система за какви библиотеки е пригодна; Книгохранилища и тяхната уредба; Подвижни библиотеки“ (12). Към името на лекторката е добавено „специализирала се по библиотекознание“. Естествено възникващият въпрос е къде и кога Мара Тодорова е осъществила специализацията си, която очевидно е високо оценена от Стоян Аргиров - известен с възискателността си при подбора на лекторския състав, въпреки че възможностите му за избор са били доста ограничени.

Като познавам неговото пристрастие към немската школа, предположих, че е възможно и тя да е специализирала в Германия, поради което той цени квалификацията ѝ и я привлича както за автор във вестника, така и за лектор в курса.

Склонността си към обективен критичен анализ Тодорова проявява в статията си „Трудностите при библиотечния курс“ (11), чийто слабости според нея са няколко: примитивни библиотечни условия за провеждането му; неговата краткотрайност - само 15 дни, поради факта, че МНП няма възможност да отпусне повече средства; липса на пособия и образци, чрез които нагледно да се посочи модерното обзавеждане на библиотеките и специално на общообразователните. В дните на курса, поради ремонт в Университетската библиотека, курсистите посещават народната, в която те виждат примитивизма на всяка служба“ (11), а образцова общообразователна библиотека по това време в столицата липсва.

И ето, в тази статия, д-р Тодорова, правейки сравнителен анализ между българските и чуждестранните условия за обучение на библиотекари, отбелязва: на Запад подобни занятия се водят в самите библиотеки и веднага след теоретическата лекция, следва практическата в библиотеката... Тъй беше при курсовете в Мюнхенската университетска библиотека; така е и при тия, водени в Лайпцигската: „Deutsche Bucherei“ (11). Този пасаж подсказва, че тя вероятно е специализирала в Германия и то в двете споменати библиотеки.

Като други слабости на курса сочи липсата на българска и преводна литература по библиотекознание, отбелязвайки, че в това направление Съюзът ще има много работа в бъдеще. В какво вижда неговата полза? Преди всичко в това, че след получените знания в участниците се създава

„уважение към библиотечния занаят“ (11) и „желание да продължат и разширят в най-късо време тия библиотечни знания“ (11). И още нещо значимо - с този курс България „първа между своите балкански съседи тури началото“, като демонстрира стремеж за развитие чрез книгата и библиотеката.

Проведен дни преди избухването на Септемврийското въстание от 1923 г., с курса се слага началото на първите стъпки в сферата на библиотечната квалификация в страната, а д-р Тодорова е първата българска преподавателка в областта на библиотекознанието. Възможностите си да анализира, да синтезира и да обобщава резултатите от социологически проучвания в областта на библиотеките доказва в „Доклад за състоянието и нуждите на народните читалища в София“ (5), написан като резултат от изпълнението на конкретна задача, възложена ѝ от УС на ЧС - да проучи по редица показатели 12-те съществуващи читалища в София - година на основаване, библиотечен фонд, материална база, персонал, работно време, брой членове. От резултатите, които представя се вижда, че сред най-старите софийски читалища са „Славянска беседа“ (1880) и „Алеко Константинов“ (1897), а най-ново е „Пенчо Славейков“ (1921). По обем на фонда на първа позиция е „Алеко Константинов“ с 10 484 т. и едва 675 члена, докато „Славянска беседа“ има скромнен фонд от 3354 т., но значителен брой читатели - 1200. „Пенчо Славейков“, основано преди две години, разполага със скромните 612 т. и не предоставя сведения за броя на читателите. Общо в 12-те столични читалища фондът е 34 809 т. или средно на читалище по 2900 т. Първичните фондове на всички са образувани от дарения, но качественият им състав е незадоволителен. Във всички преобладава белетристичната литература и твърде малко е отрасловата, а като цяло фондовете им са доста бедни.

Обобщаващите изводи за състоянието на столичните читалища са съкрушителни. Помещенията им, с изключение на „Славянска беседа“, са тъмни, нехигиенични, неподходящи и непривлекателни. Работното им време е по 1-2 часа на ден, тъй като хората, работещи в тях не получават възнаграждение, имат друга месторабота и ги отварят заради идеята. Изключение прави само „Алеко Константинов“, което е отворено всеки ден, но само след обяд. В същото време авторката отбелязва, че на запад библиотеките са отворени по цял ден и до късно вечерта, като се съобразяват с работното време на ползвателите. Навсякъде липсва „платен и снабден с необходимите библиотечни познания персонал“ (5), но най-съществения недъг на библиотеките според авторката е „липсата на каталози - пълни, изчерпателни, правилно завеждани“ (5). Съществуващите са „най-често във формата на тетрадка, снабдена с азбучник или стенни списъци, но систематичен каталог не се намира и в примитивен вид“ (5).

В заключение д-р Тодорова заявява, че в този вид читалищата не могат да изпълняват ролята си на културни и образователни средища и е необходима сериозна финансова подкрепа от държавата.

Не по-различни са резултатите от аналогично проучване на състоянието на читалищните библиотеки в градовете Бургас, Карнобат, Ямбол, Стара Загора и Казанлък, в които е изпратена със същата задача по поръчение на ЧС и МНП, като паралелно изнася и публични беседи по библиотечни въпроси.

И тези читалища тънат в крайна бедност, въпреки че са основани отдавна. Поради това, че общините не им отпускат каквито и да било средства, те не са имали възможности да се развиват интензивно. Дори голяма община като тази в Стара Загора не отпуска пари нито за книги, нито, за да изпрати библиотекаря си на курс в София (6). Лекторката долавя появата на удивление у слушателите ѝ, породено от факта, че тя говори „за библиотечни науки, библиотечни познания, за значението на библиотеките на Запад и у нас, за първостепенната грижа у другите народи - малки и големи - за библиотеката и книгата” (6). Срещнала пълно неразбиране на материята на беседите си, настоява да се започне упорита работа за промяна на общественото съзнание, за да се разбере ползата от библиотеките, книгите и четенето. Тази е една от първите задачи, които тя поставя пред ръководещите културното развитие на страната.

Затова водещата идея на следващата ѝ статия (7), е да изясни целите и задачите на общообразователните (читалищните) библиотеки в контекста на възгледите на руския библиотековед Николай Рубакин, създател не само на библиопсихологията, но и на теорията за изграждане на библиотечния фонд и състава на неговото ядро.

Като главна задача на общообразователните библиотеки определя целенасочената им работа „в помощ на общото, хармонично, всестранно образование по пътя на планомерното и самостоятелно четене“ (7). Тодорова дава също и полезни препоръки за изграждане на състава на фонда им, който, за да е полезен е необходимо „да се подбира системно, а не случайно“ и „да отговаря на изискванията на всички читатели“ (7).

Д-р Тодорова изяснява и необходимостта от каталози и ролята им за разкриване на притежаваните от библиотеката книги на читателите. Без тях те „биха могли да останат години наред непокътнати по лавиците, да стоят без читатели“ (7). Авторката застъпва и някои въпроси на методите на четенето, като преди всичко насочва към системно четене на полезни книги.

Вероятно д-р Тодорова е показала качества на добър лектор, умеещ да владее аудиторията и да внушава идеи, поради което през 1924 г. тя е включена в народните четения, организирани от Читалищния съюз под ръководството на проф. Ив. Д. Шишманов, Стоян Аргиров и други изяви читалищни дейци. Сред лекторите присъстват имената само на две жени - на голямата общественичка Екатерина Каравелова и на госпожица Мара

Тодорова, заявила четири лекции, от които две са с библиотековедска тематика: „Библиотеката на Запада и у нас”, която дава възможност и за съпоставителни сравнения на базата и на лични впечатления, които вероятно е имала и „Общообразователната библиотека и задачата на нейния пръв ръководител” (2), която очевидно е имала за обект изискванията към образованието, професионалните и личните качества, които трябва да притежава библиотекарят - материя, която тя владее, видно и от публикуваната статия във в. „Читалищни вестни“ (4).

Ангажирането ѝ в състава на лекторите на народните четения, в които е участвал елитът на нацията, е своеобразен барометър за образоваността и проявените лични качества на младата библиотековедка д-р Мара Тодорова, успяла да фокусира върху себе си вниманието на ръководството на Читалищния съюз и лично на Стоян Аргиров, който по това време е и негов председател.

Последната ѝ статия на страниците на в. „Читалищни вестни“ е „Към въпроса за читалищния инспекторат” (8), в която развива идеята си за ползата от създаването на орган с методически функции към Читалищния съюз, който чрез цялостната си дейност, насочена към библиотеките, ще бъде полезен и за културното, и за общественото развитие на страната. В подкрепа на тезата си се позовава и на добрите резултати, постигнати от библиотечната комисия в щата Масачузетс. Създадена през 1890 г. тя е натрупала добър опит, който може да се използва и у нас.

В създаването на инспектората, включващ лица, познаващи основно състоянието на читалищното и библиотечното дело, вижда форма, чрез активната работа на която ще се промени обликът на българските библиотеки и читалища. Преди всичко обаче, той трябва да работи за създаване на обществен интерес към библиотеките, като спечели подкрепата за идеите си и на „широкия интелигентен слой на обществото“ (8). То трябва да бъде убедено, че инспекторатът „ще полага грижи за духовния растеж на народа най-после и чрез библиотеката, тъй дълго занемарена до днес у нас в ущърб на самообразованието и всестранното образование“ (8).

Този методичен орган ще има за задачи да организира системната квалификация на библиотекарите чрез организирането на курсове и провеждането на изпити на кандидатстващите за работа в библиотеките, като създаде и „българска литература по библиотекознание“ (8). Чрез лични консултации по места инспекторите ще оказват професионална помощ на библиотекарите, като „бдят и над единството в каталогизацията“ (8). Тяхна грижа ще бъде и създаването на проекти за модерни библиотечни сгради. Д-р Тодорова е убедена, че чрез упорита работа този орган ще успее да създаде „мрежа от хубави и полезни библиотеки и читалища“ (8) в България, чрез които ще се стимулира и системното четене на народа.

Интелигентно написана, статията съдържа много и добри идеи, които по това време, в следвоенната обстановка и покрусата завладяла България, са

неосъществими. Разрухата и унието завладяват обществото и преди всичко интелигенцията. Цените и на хартията скачат десетократно. Вестник „Читалищни вестни“, неподкрепен дори от радетелите за просвета, оцелява едва-едва и след 28-ми брой спира.

Остават обаче десетте статии на първата българска библиотековедка д-р Мара Тодорова, които я характеризират като ерудиран специалист в областта на науката за библиотеката. Те са най-силните статии по теория на библиотекознанието, публикувани в професионалния печат не само в годините след Първата световна война, но и преди това.

Уточнявайки задачите, съдържанието и структурата на библиотекознанието, тя показва познаване на класиците на немската библиотековедска школа, върху чиито схващания изгражда собствените си теоретични позиции. Възгледите ѝ за библиотеките като ценен капитал на всяка страна и институция за активно културно влияние върху населението чрез книгата са в основата и на съвременното библиотекознание. В сила са и схващанията ѝ за ролята на библиотеката, на книгата и четенето в процесите на образованието, самообразованието и възпитанието на човека.

Високите изисквания, които поставя пред библиотекаря като личност и професионалист са влог не само във формиращата се по това време теория, изграждаща представи за него като „жив каталог“ и „ходеща енциклопедия“, но са част и от съвременната му професиограма.

В процеса на изясняването на библиотековедските възгледи на д-р Мара Тодорова у мен се породиха редица въпроси: коя е тази наша сънародничка, чиито публикации досега бяха убегнали от вниманието на библиотековедите, къде и кога е родена, къде и какво е завършила, при кого е учила, къде и при кого е специализирала библиотекознание, как да се тълкува титлата д-р пред името ѝ? Като лекар медик или като научна степен – резултат от защитен докторат в областта на определени науки?

До отговора на тези и други въпроси достигнах след продължителни дирения из архивите на нейни съвременници. Благодарение на съхраненото в тях и на редица други документи успях да реконструирам по-голямата част от живота и професионалния път на една изключителна българка, посветила се на библиотеките и науката за тях. Резултатите от това си проучване ще споделя в една следваща публикация.

Библиография

1. **Камерани-Теодорова, Мара.** Американски куриер. // *Лит. глас*, № 136, 3 ян. 1932, с. 5.
2. **Разпис на народните четения при Читалищния съюз през 1924 г.** // *Читалищни вест*, № 16, 23 февр. 1924.
3. **Тодорова, Мара.** Библиотечна подготовка. // *Читалище*, 1923, № 9-10, с. 133-136.
4. **Тодорова, Мара.** Длъжност и качества на библиотекаря. // *Читалищни вест*, № 5, 1923, с. 2.
5. **Тодорова, Мара.** Доклад за състоянието и нуждите на народните читалища в София. // *Читалищни вест*, № 7-8, 10 юли 1923, с. 3.
6. **Тодорова, Мара.** За няколко общообразователни, достъпни библиотеки у нас. // *Читалищни вест*, № 11, 6 окт. 1923; № 12, 13 окт. 1923.
7. **Тодорова, Мара.** Задачата на общообразователните библиотеки. // *Читалищни вест*, № 13, 17 ноем. 1923.
8. **Тодорова, Мара.** Към въпроса за читалищния инспекторат. // *Читалищни вест*, № 16, 23 февр. 1924.
9. **Тодорова, Мара.** Нуждата от библиотекознание. // *Читалищни вест*, № 1, 1923, с. 2.
10. **Тодорова, Мара.** Обсега на библиотечната наука. // *Читалищни вест*, № 2-3, 10 май 1923, с. 1.
11. **Тодорова, Мара.** Трудностите при библиотекарския курс. // *Читалищни вест*, № 12, 13 окт. 1923, с. 2.
12. **Читалищни вест**, № 6, 20 юни 1923, с. 3.